

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2025

Demokracia ako cesta ku kolektivismu – kritika z pohľadu klasickej ekonómie

Úvod

Demokracia je v modernom diskurze považovaná za vrchol politického pokroku a spravodlivosti. Učíme sa o nej ako o ideáli, ktorý je garantom slobody, rovnosti a stability. Väčšina spoločnosti ju víta ako samozrejmosť a akékoľvek jej spochybnenie je v lepšom prípade nepochopené, v horšom zamietnuté ako nebezpečné. Práve preto je dôležitejšie než kedykoľvek predtým postaviť sa tomuto intelektuálnemu tabu a klásť si otvorene a kriticky základnú otázku: Je demokracia skutočne garantom slobody? Alebo je, paradoxne, jej systematickým ohrozením?

Táto esej si kladie za cieľ ponúknuť pohľad na demokraciu z perspektívy klasického liberalizmu a rakúskej ekonomickej školy. Nejde o podporu žiadneho autoritárskeho režimu, ani o nostalgické obhliadanie sa za minulosťou. Ide o pokus analyzovať a kriticky rozobrať tie systematické prvky demokracie, ktoré vedú k centralizácii moci, k postupnému oslabovaniu individuálnej slobody a k nástupu kolektivismu. Pridanou hodnotou tohto textu je nielen upozornenie na tieto javy, ale aj formulovanie výzvy: nahradiť slepú vieru v demokraciu otvorenou diskusiou o slobode ako primárnej hodnote, ktorá by mala byť nadradená akémukoľvek politickému zriadeniu.

Esej je rozdelená do troch hlavných častí. V prvej sa venujem kritike ideologického postavenia demokracie a jej monopolizácii vo verejnej diskusii. V druhej analyzujem vnútorné mechanizmy, ktoré vedú demokraciu k rastu štátneho aparátu, prerozdeľovaniu a potlačovaniu slobody. Tretia časť sa venuje morálnej kritike demokratického rozhodovania a predstavuje alternatívu vo forme právne zakotvenej slobody ako východiska z tohto cyklu.

Časť I: Demokracia ako ideologický monopol a tabuizovaný koncept

Na prvý pohľad sa môže zdať neprimerané uvažovať o demokracii ako o ideológii. Veď predsa ide o mechanizmus rozhodovania, nie o svetonázor. No v skutočnosti sa demokracia udomácnila ako ideológia s vlastnými dogmami, axiomaticky prijímanými hodnotami a mechanizmami vylučovania kritiky. Každé spochybnenie jej princípov sa stretáva so silnou obrannou reakciou spoločnosti. To vytvára intelektuálnu bariéru, ktorá bráni otvorenému hľadaniu lepších riešení.

Demokracia sa stala nielen politickým režimom, ale aj mýtom. Mýtom o tom, že všetka moc pochádza z ľudu a že všetky rozhodnutia v záujme väčšiny sú automaticky legitímne. Tento mýtus nahradil kritickú reflexiu. V spoločnosti, kde je demokracia posvätná, sa akákoľvek jej kritika považuje za kacírstvo. Žiaden iný režim si dnes neužíva takú intelektuálnu imunitu.

Nemožno si nevšimnúť paralelu medzi demokratickým "vierovyznaním" a historickými ideológiami, ktoré si uzurpovali monopol na pravdu. Tak ako si socializmus zakotvil v úvodnej časti ústavy vedúcu úlohu komunistickej strany, demokracia si taktiež zakotvila svoje postavenie v ústave ako "nespochybniteľný a najlepší možný režim". Tento monopol je nebezpečný, pretože bráni spoločnosti v schopnosti reformy. Kde neexistuje konkurencia ideí, nemôže byť ani pokrok.

Podobne ako v trhovej ekonomike aj v oblasti politických systémov platí, že konkurencia vedie k zlepšovaniu a monopol k stagnácii. Demokracia ako monopolný model vládnutia je prakticky chránený pred kritickým zlyhaním. Ak aj demokracia zlyhá, chyba sa nehľadá v systéme, ale v konkrétnych osobách. Chybný je politik, nie princíp. No ako upozorňuje Friedrich Hayek,

systémy by mali byť posudzované nie len na základe svojich deklarovaných princípov, ale aj na základe toho, akých ľudí prirodzene priťahujú k moci. (Hayek, 1944) A demokracia, žiaľ, zriedka preferuje nositeľov skromnosti a štátnej zdržanlivosti.

Napriek tomu, že často hovoríme o demokracii ako o "vôli ľudu", realita je iná. V skutočnosti ide o vládu tých, ktorí si dokážu zabezpečiť podporu masy prostredníctvom verejnej mienky, marketingu, sľubov či kupovania voličov pomocou redistribúcie zdrojov. Demokracia nie je vládou najschopnejších, ale tých, ktorí dokážu presvedčiť najviac ľudí. V tejto schopnosti zohráva hlavnú úlohu stále častejšie demagógia a populizmus.

Väčšinou nie je témou volieb sloboda alebo reforma, ale prerozdelenie. Kto prinesie viacero dotácií, kto zvýši minimálnu mzdu, kto zabezpečí sociálne istoty. Volič je v systéme učení vítaný štátnu pomoc a očakávať viac. Politický trh nie je trhom zodpovednosti, ale trhom sľubov.

V takejto atmosfére je akákoľvek kritika demokracie vopred diskvalifikovaná ako elitárska, odtrhnutá od realít alebo potenciálne nebezpečná. V skutočnosti je však naopak elitárske neumožniť občanom diskutovať o základných pravidlách hry. Intelektuálna odvaha znamená schopnosť spochybniť aj tie koncepty, ktoré sa zdajú ako neotrasiteľné.

Prvou podmienkou akejkoľvek skutočnej slobody je sloboda myslenia a prejavu. Ak je istá forma vládnutia vylúčená z kritickej diskusie, potom sme už stratili slobodu, bez ohľadu na to, či nás riadi jednotlivec alebo väčšina.

Časť II: Mechanizmy kolektivizácie v demokracii

Ak v prvej časti eseje poukazujeme na fakt, že demokracia je dnes prakticky tabuizovaný koncept a už samotné kladenie otázok je podozrivé, v druhej sa musíme venovať tomu, čo je pod povrchom. A tým je mechanický, všadeprítomný a logicky odvoditeľný proces vedúci k rastu štátu a oslabeniu jednotlivca. Tento proces možno nazvať kolektivizácia v demokracii. Nie je to zlyhanie jednotlivých politikov, ale zlyhanie motivácií, ktoré demokracia vytvára.

Každé voľby predstavujú konkurenciu medzi politickými stranami. No v tejto konkurencii nie je dôležitosť posudzovaná na základe schopnosti obmedziť štátnu moc, ale naopak na základe schopnosti uspokojiť najviac voličov. A keďže voliči majú rôznorodé záujmy, ktoré sú často v protiklade, politický trh sa zvrhne na aukciu s verejnými statkami.

Strany sa predbiehajú v sľuboch: viac dotácií, viac pomoci, viac zamestnancov v štátnej správe, nové regulačné rámy, subvencie. Týmto sľubom sa však nekladú realistické mantinely, pretože politik nenesie zodpovednosť za dlhodobý dopad svojej politiky. Ak aj zadlží krajinu, do dvoch-troch rokov je mimo funkcie a náklady nesie budúca garnitúra.

Tento efekt je popísaný už u Hayeka, ktorý upozorňoval, že centrálné rozhodovanie nemôže nikdy plne reflektovať individuálne potreby. (Hayek, 1944) V centrálnom plánovaní sa z potreby vyvíja univerzálne riešenie a z individuality sa stáva uniformita. Demokracia vytvára tlak na univerzálne riešenia, pretože tie sa najlepšie predávajú. Väčšinové rozhodovanie nedovoľuje experimenty, decentralizáciu ani dobrovoľný výber.

Tento mechanizmus pripomína tzv. salámovú metódu. Každé volebné obdobie sa odkrojí tenká vrstva slobody, samozrejme pod heslom "verejného dobra" alebo "solidarity". Nikto si ten kúsok nevšímne. No po niekoľkých obdobiach sa z občana stane subjekt permanentne

regulovaný, kontrolovaný a motivovaný čerpať zo štátu. Z nezávislého jedinca sa stáva závislý klient.

Rakúska škola, najmä Ludwig von Mises a neskôr aj Murray Rothbard, na tento jav opakovane upozorňovali. (Mises, 1949 a Rothbard, 1973) Prerozdeľovanie bohatstva nie je len ekonomickým fenoménom, ale aj etickým a politickým. Každá intervencia deformuje prirodzené motivácie. Ak sa človeku viac oplatí voliť stranu, ktorá mu prinesie sociálnu dávku, ako pracovať, potom voľby nevedú k lepšiemu spravovaniu spoločnosti, ale k jej postupnému ochromeniu.

Tento fenomén je špecificky výrazný v krajinách ako Slovensko, kde historicky absentovala hlbšia tradícia individuálnej zodpovednosti. Postkomunistický priestor si zachoval silný etatistický reflex. Volič očakáva od štátu široký servis a politika sa tomu prispôsobuje. Volebný program nie je manifestom hodnôt, ale zoznamom benefitov.

Z ekonomického hľadiska je tento prístup neudržateľný. Súčasné verejné financie Slovenska sú v stave chronického deficitu. Každý rok sa prijímajú rozpočty, ktoré predpokladajú rastúci dlh. A napriek tomu žiadna relevantná strana nenavrhuje skutočné škrt. Prečo? Pretože voľby. Zodpovedný program nie je voliteľný. Volič odmietne bolesť dnes v prospech zisku zajtra, a to len z toho dôvodu, že je k tomu celý život vedený.

Tento jav popísal aj ekonóm Anthony Downs, ktorý vo svojej teórii racionálneho nevedomia vysvetľuje, prečo voliči neinvestujú do informovanosti. (Downs, 1957) Cena za naštudovanie si programov a vyhodnotenie ich dopadov je privysoká. Preto volič volí emocionálne, povrchné, alebo na základe identity. A politika sa tomu opäť prispôsobuje. Racionalita sa stráca a je to absolútne prirodzené a logické zo strany voliča. Volič koná tak, ako je to z jeho pohľadu najvhodnejšie. Ak zodpovedné rozhodnutie, ktoré nemá na výsledok takmer žiadny vplyv, vyžaduje pomerne veľa energie a hodín investovania do čítania programov, zisťovania rozličných názorov politikov a iné, prečo by mal volič venovať čas správne rozhodovaniu, ak je milión iných vecí, ktoré ho viac naplňujú?

Dôsledkom je štruktúrny posun v tom, čo znamená vládnutie. Z rozhodovania o zásadných princípoch sa stáva manažment štátneho aparátu. Z politika sa stáva manažér prerozdeľovania. Vláda neexistuje preto, aby chránila slobodu a majetok, ale preto, aby "zabezpečila" všetko od dôchodkov až po kultúru. Takto sa zo štátu stáva "dobrotivý" Leviatan, ktorý všetko dáva, a teda všetko môže aj vziať.

Je paradoxné, že tento mechanizmus funguje aj v najrozvinutejších demokraciách. Aj krajiny ako Škandinávia, Nemecko či Francúzsko sa stretávajú s rastúcim počtom regulácií, s klesajúcou mierou podnikateľov a s rastúcou byrokraciou. Rozdiel nie je v trende, ale v rýchlosti. Demokracia je stroj, ktorý generuje kolektivismus ako vedľajší efekt.

Ak to zhrnieme, demokratické procesy v sebe obsahujú skrytý motor rastu štátu. Týmto motorom je kombinácia populizmu, racionálneho nevedomia voliča a absencie priamych nákladov pre rozhodujúcich aktérov. Tento motor nevypne výmenou politikov. Tento motor možno zastaviť len fundamentálnou zmenou v chápaní toho, čo má byť úlohou štátu a aké hranice má moc mať.

Časť III: Morálna kritika demokracie a cesta ku slobode

Doteraz sme sa venovali najmä vecným a analytickým aspektom fungovania demokracie: jej ideologickému monopolnému postaveniu a výrobným mechanizmom kolektivismu. V tejto záverečnej časti sa zameriame na dimenziu, ktorá je pre klasických liberálov a libertariánov zásadná – morálna legitimita demokratického rozhodovania a možné alternatívy.

Jednou z kľúčových etických kritík demokracie je, že ide o proces, v ktorom sa o životoch jednotlivcov rozhoduje kolektívne, bez ich individuálneho súhlasu. Demokracia, hoci často prezentovaná ako forma participácie a suverenity občanov, v praxi znamená, že jednotlivci sú viazaní rozhodnutiami, ktoré neurobili, a proti ktorým sa nemôžu prakticky nijako efektívne brániť. Časť z nich dokonca ani nikdy nesúhlasila s účasťou v systéme ako takom, no napriek tomu sa od nich očakáva, že budú poslúchať.

Ako poukazuje Murray Rothbard, legitímna moc môže byť odvodená len z dobrovoľného súhlasu jednotlivcov. (Rothbard, 1973) Ak je vláda postavená na donucovaní, potom bez ohľadu na to, či jej donucovanie vyplýva z rozhodnutia jedinca, skupiny či väčšiny, zostáva rovnako problematická. Princíp väčšinového hlasovania nemožno morálne obhájiť ako univerzálny princíp rozhodovania. Veď len preto, že väčšina niečo chce, ešte neznamená, že je to správne.

Predstavme si situáciu, že sa skupina 10 ľudí rozhodne, že 11. človek im musí odovzdať polovicu svojho majetku. Pokiaľ táto skupina získa väčšinu hlasov, demokracia tento akt legitimizuje. No z morálneho hľadiska ide o krádež, bez ohľadu na formu hlasovania. Tento princíp sa stáva štandardným, keď demokracia vstupuje do oblasti prerozdeľovania zdrojov, regulácie podnikania, obmedzovania slobody slova či zasahovania do rodinných rozhodnutí.

Frédéric Bastiat to brilantne vystihol v diele *Zákon*, kde píše: "Štát je fikcia, vďaka ktorej si každý myslí, že môže žiť na úkor každého iného." (Bastiat, 1850) Demokracia transformuje tento mýtus na realitu. Politici sľubujú, voliči očakávajú a byrokracia zabezpečuje distribúciou prostriedkov, ktoré neboli dobrovoľne poskytnuté, ale vynútené. Morálna vina tohto procesu je maskovaná legitimitou hlasovania. No ako sme naznačili, ani 90 % hlasujúcich nemôže legitimizovať krádež, ak k nej chýba súhlas toho, komu sa majetok berie.

Tento morálny paradox je ešte výraznejší, keď vezmeme do úvahy nemožnosť "opt-outu". Jednotlivec sa nemôže jednoducho rozhodnúť, že sa nezúčastní spoločenského kontraktu. Neexistuje možnosť vystúpiť z demokratického systému bez straty prístupu k fundamentálnym službám, akými sú infraštruktúra, bezpečnosť či právna ochrana. Tento aspekt opäť podkopáva akúkoľvek teóriu o dobrovoľnosti záväzkov voči štátu.

Riešením nie je nevyhnutne vylúčiť všetky formy spoločenského rozhodovania, ale obmedziť ich rozsah a kompetencie. Princíp subsidiarity, kde sa rozhoduje na najnižšej možnej úrovni, poskytuje cestu k decentralizovanej slobodnejšej spoločnosti. Ak sa rozhoduje v malej komunite, jednotlivci majú reálnu možnosť vplyvu či dokonca odchodu. Takéto systémy majú často formu zmluvných spoločenstiev, kde účastníci dobrovoľne akceptujú pravidlá, ktoré si spoločne nastavili.

Z ekonomickej perspektívy táto decentralizácia pripomína princípy voľného trhu. Trh neukladá nikomu rozhodnutie zhora. Trh umožňuje experimentovať, zlyhať, poučiť sa a uspieť. Všetci zúčastnení konajú dobrovoľne. A ak je niečo zle nastavené, trh to prirodzene odfiltruje cez

preferencie spotrebiteľov. Týmto mechanizmom demokracia nedisponuje. Jej korekčné mechanizmy sú pomalé, neadresné a často deformované mocenskými záujmami.

Ak teda chceme hovoriť o spoločenskom usporiadaní, ktoré by bolo morálne obhájiteľné, musíme sa opierať o princíp individuálnej slobody. Tento princíp hovorí, že každý jednotlivec je zvrchovaným vlastníkom svojho života, tela a majetku a nemôže byť proti svojej vôli podrobený rozhodnutiu iných, ak neporušuje rovnaké práva ostatných.

Z toho vyplýva potreba vybudovať taký právny systém, v ktorom budú niektoré pravidlá nezmeniteľné, a to ani demokratickou cestou. Napríklad sloboda prejavu, ochrana majetku, zmluvná sloboda a právo na odpor by mali byť kodifikované nad úroveň bežnej ústavy. Takýto "metalegislatívny" rámec navrhoval aj F. A. Hayek v *The Constitution of Liberty*. (Hayek, 1960) Jeho cieľom bolo vytvoriť pevné mantinely, ktoré demokratická moc nesmie prekročiť, nech je akokoľvek populárna.

Reálne zavedenie takéhoto rámca by si mohlo vyžadovať reformu ústavných systémov alebo dokonca vznik nových foriem vlády. Ich základom však vždy musí byť pevné zakotvenie majetkových práv, z ktorých sa prirodzene odvíjajú všetky ostatné práva a slobody. Politická moc má byť nimi jasne ohraničená – a tam, kde je to možné, aj zásadne obmedzená. Ako zdôrazňoval James M. Buchanan vo svojej teórii ústavnej ekonómie, kľúčom k zachovaniu slobody nie je neustála výmena politických elít, ale vytvorenie takých pravidiel, ktoré vládu zviažu a zamedzia jej prekračovať hranice oprávnení. (Buchanan, 1985 a 1977) Práve preto je potrebné, aby politický proces fungoval v medziach, ktoré chránia jednotlivca pred väčšinovým zneužitím moci.

Záverom je teda nutné konštatovať, že demokracia nie je zárukou slobody. Môže ju podporovať, ale rovnako často ju systematicky podryva. Ak budeme slepo obhajovať demokraciu len preto, že je "najmenšie zlo", vzdávame sa možnosti objaviť lepšie alternatívy. Únik z tejto slepej ulice vedie cez otvorenosť voči novým konceptom, odvahe spochybniť dogmy a hlboký záväzok voči slobode ako primárnej hodnote spoločnosti.

Záverečná poznámka

Cieľom tejto eseje nebolo navrhnúť dokonalý model spoločnosti, ale položiť otázku, ktorá sa dnes nepokladá: Je demokracia skutočne garantom slobody, alebo jej postupným likvidátorom? A ak platí to druhé, máme intelektuálnu odvahu predstaviť si niečo lepšie? Pretože, len ak slobodu budeme klásť nad formu moci, máme šancu vytvoriť spoločnosť, ktorá nebude len spravovaná, ale najmä živá, tvorivá a skutočne slobodná.

Bibliografia:

Bastiat, Frédéric. *The Law*. 1850. Dostupné online: <https://mises.org/library/law>

Brennan, G. and Buchanan, J.M. *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*. 1985

Buchanan, J. M. *Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*. 1977. Dostupné online: <https://oll.libertyfund.org/titles/wagner-democracy-in-deficit-the-political-legacy-of-lord-keynes>

Downs, Anthony. *An Economic Theory of Democracy*. 1957. Dostupné online: <https://archive.org/details/economictheoryof00down>

Hayek, Friedrich August von. *The Constitution of Liberty*. 1960. University of Chicago Press. Dostupné online: <https://archive.org/details/TheConstitutionOfLiberty>

Hayek, Friedrich August von. *The Road to Serfdom*. 1944. University of Chicago Press. Dostupné online: <https://archive.org/details/TheRoadToSerfdom>

Mises, Ludwig von. *Human Action: A Treatise on Economics*. 1949. Yale University Press. Dostupné online: <https://mises.org/library/human-action-0>

Rothbard, Murray N. *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. 1973. Dostupné online: <https://mises.org/library/new-liberty-libertarian-manifesto>